

Zagadnienia Filozoficzne w Nauce

**Philosophical Problems
in Science**

© Copernicus Center Press, 2019

Editorial Board

Editor-in-Chief: dr hab. Paweł Jan Polak

Deputy Editor-in-Chief: dr hab. Janusz Mączka

Honorary Editor: prof. dr hab. Michał Heller

Guest Editor: dr Tomasz Kwarciński

Editorial Secretary: Piotr Urbańczyk

Cover design: Mariusz Banachowicz

Adjustment and correction: Artur Figarski

Technical editor: Artur Figarski

Typographic design: Piotr Urbańczyk

Typeset in L^AT_EX

ISSN 0867-8286 (print format)

e-ISSN 2451-0602 (electronic format)

Editorial Office

Zagadnienia Filozoficzne w Nauce

Wydział Filozoficzny UPJPII

ul. Kanonicza 9, 31-002 Kraków

POLAND

e-mail: zagadnienia@upjp2.edu.pl

www.zfn.edu.pl

**Copernicus
Center
PRESS**

Publisher: Copernicus Center Press Sp. z o.o.

pl. Szczepański 8, 31-011 Kraków POLAND

tel. (+48) 12 448 14 12

e-mail: marketing@ccpress.pl

www.ccpress.pl

Zagadnienia Filozoficzne w Nauce

Philosophical Problems in Science

LXVI ■ 2019

Wojciech Rybka

Problem istoty i pomiaru dobrobytu 5

Problem istoty i pomiaru dobrobytu

Wojciech Rybka

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

The problem of the essence and measurement of well-being

Abstract

Well-being is becoming an increasingly popular issue in economics, which is why the author decided to write about it. The aim of the article is to present the concept of well-being and its measurement and to examine the statistical significance between the results obtained by specific indicators. The article was written based on the analysis of books and scientific papers on the subject of well-being and its measurement, as well as reports on its measurement. The study shows that there is a very wide range of theories and concepts related to well-being which are sometimes excluded. The most important conclusion from the study is that the relationship between welfare and well-being represented successively by GDP and HDI is very strong, and the relationship between welfare and life satisfaction as well as well-being and subjective well-being are negligible.

Keywords

well-being, welfare, quality of life, economics, philosophy of economics.

Wstęp

Historia badań nad dobrobytem sięga starożytności. Już najwcześniej filozofowie zastanawiali się jak żyć dobrze oraz czym jest dobre życie. Na przestrzeni dziejów ludzie tworzyli różnorodne koncepcje, niekiedy znacznie się różniące. Problematyka dobrobytu, dobrostanu czy jakości życia jest poruszana nie tylko przez przedstawicieli nauk społecznych, ale także przez filozofów oraz medyków. Z biegiem czasu tworzonego rodzaju klasyfikacje oraz wskaźniki próbujące go zmierzyć. Pojęcie dobrobytu obecnie rozwijane jest głównie na terenie ekonomii. Historia myśli ekonomicznej odnotowuje wiele teorii oraz wskaźników odnoszących się do jego różnych wymiarów.

W niniejszym artykule przedmiotem analizy są koncepcje dobrobytu, kwestie ich pomiaru oraz istotność statystyczna korelacji pomiędzy wynikami pomiarów. Autor postawił sobie za zadanie rozróżnienie oraz wskazanie różnorodności teorii dobrobytu stosowanych w ekonomii oraz innych naukach, przedstawienie wskaźników umożliwiających ich pomiar oraz obliczenie zależności pomiędzy wartościami reprezentowanych przez nie wskaźników. Celem pracy jest także analiza zmian dobrobytu zachodzących w Polsce oraz Grecji.

Artykuł podzielony jest na cztery części. Pierwsza z nich ukazuje historię związaną z koncepcji dobrobytu występujących w naukach ekonomicznych, filozofii oraz innych dyscyplinach naukowych. W tej części przedstawiono i rozwinięto najważniejsze teorie dobrobytu występujące w wymienionych dziedzinach. Wskazano także proces ewolucji pojęciowej wraz z przedstawieniem jego przyczyn.

Druga część ukazuje wskaźniki mierzące różne odmiany dobrobytu. Określa także ich mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia.

nia związane z ich stosowaniem. Celem tej części pracy jest przedstawienie kompleksowego przekroju przez historię pomiarów dobrobytu w ekonomii oraz ukazanie ich ewolucji na przestrzeni wieków. Fragment ten ma także przybliżyć czytelnikowi czynniki, które brane są pod uwagę przy tworzeniu wskaźników oraz ukazanie ich różnorodności. Autor zwrócił szczególną uwagę na Produkt Krajowy Brutto, który jest najpopularniejszym miernikiem dobrobytu ekonomicznego. W dalszej części pracy autor przedstawił i opisał wskaźniki uzupełniające, regulujące oraz alternatywne wobec PKB.

Trzecia część artykułu poświęcona jest pomiarom poszczególnych wymiarów dobrobytu przez różne wskaźniki oraz skale. Autor pracy analizuje związek statystyczny pomiędzy dobrobytem ekonomicznym, ogólnym oraz subiektywnym obliczany odpowiednio przez wskaźniki PKB, HDI oraz SWB. Fragment ten zawiera także szczegółową analizę zmian wartości wskaźników zachodzących w wybranych krajach oraz próbę wyjaśnienia zaistniałych przyczyn. Do analizy wartości otrzymanych przez wskaźniki autor użył metod statystycznych.

Ostatnia część stanowi zakończenie, w którym znajduje się podsumowanie pracy i przeprowadzonych badań oraz zalecenia autora co do przyszłych badań nad zagadnieniem dobrobytu.

Autor podjął się analizy koncepcji dobrobytu oraz zależności zachodzących pomiędzy wynikami ich pomiaru, ponieważ tematyka ta, tak samo jak filozofia ekonomii, zyskuje na popularności w opracowaniach polskich i zagranicznych. Drugą przesłanką do wyboru tego tematu jest niedokładność definicyjna stosowana w polskich opracowaniach, która prowadzi do niejasności i pomyłek w opracowaniach.

1. Zagadnienie dobrobytu w filozofii i ekonomii

1.1. Ekonomiczne ujęcie dobrobytu

Dobrobyt w ekonomii ma wiele różnych koncepcji, które ulegały ewolucji na przestrzeni czasu. Ekonomiści (głównie neoklasycy), utożsamiali dobrobyt z użytecznością pewnego koszyka dóbr i usług (Kot, i in., 2004). W metryce pieniężnej jest on rozumiany jako użyteczność dochodu koniecznego do zakupu danych dóbr i usług. Zgodnie z tą koncepcją przyjmuje się, że im większy jest dochód, tym większy jest dobrobyt (użyteczność dochodu, zamożność). Mimo tego, że teoria ta przeszła w ekonomii długą i burzliwą ewolucję, to nadal utożsamiana jest z pojęciami materialnymi, a nie stopniem zadowolenia z życia czy szczęścia. Dla współczesnych ekonomistów coraz bardziej oczywisty staje się pogląd, że utylitarystyczna podstawa dobrobytu jest niewystarczająca. Według Amarty'i Sena jest on czymś więcej niż zamożnością ekonomiczną. Uważa on dobrobyt ekonomiczny za narzędzie do osiągnięcia dobrobytu, a nie cel sam w sobie.

W ekonomicznej literaturze do określenia dobrobytu stosuje się dwa terminy. Są to pochodzące z języka angielskiego wyrażenia *well-being* oraz *welfare*. Termin *well-being* jest utożsamiany z koncepcją ogólnego dobrobytu, a *welfare* z dobrobytem ekonomicznym (zamożnością) (Kot, i in., 2004). Dobrobyt ogólny rozumiany jest także jako odczuwalny stan zdrowia oraz szczęścia (Well-Being, 2019). Definiuje on dobrobyt w pozadochodowych aspektach, nawiązując do filozoficznej koncepcji dobrostanu. Ekonomia neoklasyczna mianem dobrobytu określa dobrobyt ekonomiczny. Różnica pomiędzy

tymi dwoma pojęciami jest zauważalna w literaturze anglojęzycznej. W polskich opracowaniach (także w przekładach z języka angielskiego) wyrażenia te traktowane są jako synonimy i tłumaczone jednym słowem - dobrobyt. Jest to bardzo mylące zawężenie pojęciowe, ponieważ miesza ono dwie różne od siebie koncepcje. Zabieg ten zaciera granicę między tymi pojęciami nie tylko terminologiczną, ale także znaczeniową

Odrzucenie koncepcji ogólnego dobrobytu w teorii ekonomii tłumaczy Vilfredo Pareto. Według niego *homo oeconomicus* jest tylko częścią natury człowieka żyjącego i funkcjonującego w znacznie szerszym niż ekonomia kontekście społecznym. Jego zdaniem ekonomia nie może służyć do rozstrzygania problemów społecznych, ponieważ jej zadaniem jest prowadzenie badań oraz stawianie postulatów z zakresu zaspokajania ekonomicznych preferencji jednostek. Zdaniem Pareto użyteczność (społeczna lub indywidualna) jest pochodną innych czynników, które należą do zainteresowań filozofii, socjologii czy etyki. Według niego ekonomiści nie posiadają w zakresie swojej dziedziny kryteriów oraz narzędzi pozwalających na przeprowadzenia takich analiz (Czech, 2014).

W ekonomii głównego nurtu indywidualny dobrobyt rozumiany był jako użyteczność pochodząca z konsumpcji dóbr i usług. Jest ona traktowana jako numeryczna reprezentacja konsumenckiego wyboru, zgodna z teorią preferencji ujawnionych (Mongin, 2002; zob. także Ostapiuk, 2019). Dobrobyt jednostkowy jest interpretowany także jako stan psychiczny – taki dobrobyt nazywa się dobrobytem subiektywnym. Ekonomiści w tym przypadku posługują się badaniami sondażowymi zawierającymi pytania o subiektywną ocenę własnego dobrobytu, pozwalającą ocenić użyteczność otrzymywanego dochodu (Kot, 2000) lub poziom szczęścia (Blanchflower, Oswald, 2004). Amartya Sen uważa, że reprezentacja wyborów konsumenta nie za-

wsze obrazuje poziom jego dobrobytu, ponieważ kupujący kierują się także motywami innymi niż troska o własny byt (Zaremba, 2016). Także dochód i konsumpcja nie są według niego dobrymi miarami dobrobytu. Dochód o danej wielkości odpowiadać może różnym poziomom dobrobytu, ponieważ jest to wartość *stricte* subiektywna.

Zwiększająca się popularność zagadnienia dobrobytu i jego liczne koncepcje spowodowały powstanie odrębnej dziedziny w ekonomii, czyli ekonomii dobrobytu (*welfare economics*). Warto wspomnieć, że przedmiotem jej zainteresowań jest *homo oeconomicus*, czyli podmiot, który maksymalizuje swoją użyteczność (satisfakcję) dzięki zaspokajaniu własnych, niezmiennych w czasie preferencji konsumenckich. Ekonomia dobrobytu z biegiem czasu stała się integralną częścią klasycznej szkoły ekonomii.

Pierwszym teoretycznym dziełem ekonomii dobrobytu była publikacja Arthura Pigou *Wealth and Welfare [Bogactwo i dobrobyt]* (1912). Została ona następnie rozszerzona i wydana pod tytułem *The Economics of Welfare [Ekonomia Dobrobytu]* (1920). Prace te usankcjonowały oficjalną nazwę tej dyscypliny oraz stały się podstawą określonej orientacji teoretycznej. Zawarte zostało w nich rozróżnienie pomiędzy pozyskiwaniem satysfakcji z zaspokajania potrzeb (*needs*) oraz pragnień (*desires*) (Czech, 2014). Pierwsze z nich wiąże się z obiektywnie określonymi, podstawowymi potrzebami człowieka (m.in. higieną, odżywianiem, edukacją, odpoczynkiem). Drugie natomiast nawiązują do spełniania ludzkich pożądań i zachcianek (w tym kontekście pożądanie oznacza silne, długotrwałe pragnienie danej rzeczy, a zachcianka to chwilowa, łatwo zmieniająca się ochota na coś) (Czech, 2014).

Współczesna ekonomia dobrobytu określana jest jako podstawa polityki społeczno-gospodarczej państwa. Zajmuje się ona poprawą efektywności alokacji zasobów, w celu zmaksymalizowania zagre-

gowanego dobrobytu społecznego. Rozważa zagadnienia konstrukcji optymalnego systemu podatkowego, czy sposobu organizowania sprawnej gospodarki.

Definicja dobrobytu społecznego, tak samo jak jednostkowego, z biegiem czasu ulegała ewolucji. W ekonomii neoklasycznej dobrobyt społeczny stanowił sumę użyteczności dochodów indywidualnych jednostek w społeczeństwie (Zaremba, 2016). Arthur Pigou dowodził, że społeczeństwo jest bliższe optimum dobrobytu w momencie, gdy dochód narodowy jest stabilny, wysoki oraz sprawiedliwie podzielony, a podział ten związany musi być głównie z polityką podatkową państwa (Zaremba, 2016).

W opracowaniach ekonomiści termin „pragnienie” zastępują kategorią „preferencje”. Nie jest to jedynie terminologiczna zmiana. W przeciwieństwie do pragnień preferencje mają porównawczy charakter. Można to zilustrować przykładem: jeżeli dana jednostka stoi przed wyborem jednej spośród dwóch opcji X lub Y, to może preferować tylko jedną z nich, w sytuacji, gdy pragnąć może dwóch naraz (Kwarciański, 2016). Zwolennicy koncepcji ujawnionych preferencji uważają, że preferencje jednostek są ujawniane poprzez dokonywanie wyborów. W sytuacji, gdy dana jednostka stoi przed wyborem kupna roweru lub skutera i wybiera rower oznacza to, że preferuje pierwszą opcję.

Pojęcie dobrobytu w naukach ekonomicznych utożsamiane jest głównie (dzięki ekonomii neoklasycznej) z dobrobytem ekonomicznym. Przez dziesięciolecia rozważań na jego temat w literaturze powstało wiele koncepcji rozszerzających i uzupełniających jego pierwotne znaczenie. Z biegiem czasu teorią dobrobytu zajmowały się także inne dziedziny naukowe, w tym filozofia. Rozważa ona głównie pozaekonomiczne aspekty oraz czynniki mogące prowadzić do jego wzrostu.

1.2. Filozoficzne ujęcie dobrobytu

W filozofii pojęcie dobrobytu zostało zaczerpnięte z nauk ekonomicznych. Dlatego rozważania na jego temat mają stosunkowo krótką historię. Jednakże już od starożytności filozofowie zastanawiali się nad dobrostanem i zadawali sobie pytania o dobre życie. Wyróżnili oni – podobnie jak później w ekonomii – dwa wymiary: jednostkowy i społeczny. Należy pamiętać, że filozofia zajmuje się głównie pojęciem dobrobytu ogólnego jednostki oraz społeczeństwa (*well-being*) – w tej części pojęcie „dobrobyt” oznaczać będzie natomiast koncepcję dobrobytu ogólnego.

Filozoficzne ujęcie dobrobytu (dobrostanu, dobrego życia) związane jest z pytaniami „co jest dobre dla człowieka?” oraz „jakie życie jest dla człowieka dobre?”. Filozofia ujmując również problem od strony negatywnej wskazując, co jest dla jednostki złe. Filozofowie patrząc głównie na życie człowieka jako całość jego istnienia, a nie jedynie poszczególne jego fragmenty.

Koncepcje dobrobytu były ważnym motywem prac Arystotelesa. Zadawał on pytania o dobre życie, a jego rozwiązania są reprezentantem eudajmonizmu określającego szczęście danej osoby jako najwyższą wartość i ostateczny cel ludzkiego życia. Eudajmonizm rozumie szczęście nie jako subiektywne zadowolenie, lecz jako stan zachodzący wskutek właściwego postępowania (Mołęda, 2009).

W filozofii XVIII i XIX wieku dobrobyt stanowił centrum zainteresowań filozofów Jeremy’ego Bentham’a oraz Johna Stuarta Milla. Reprezentowali oni nową wersję hedonizmu, która była przez nich traktowana jako część teorii utylitarystycznej (Brey, 2012). We współczesnych rozważaniach filozoficznych dobrobyt ponownie stał się ważnym tematem, który zyskał znaczną popularność w ostatnich trzydziestu latach.

Derek Parfit, jeden ze znanych współczesnych filozofów, w swojej książce *Racje i osoby* (2012) zadaje pytanie „co byłoby dla kogoś najlepsze, najbardziej leżało w jego interesie albo czyniło jego (jej) życie w jego (jej) własnych oczach tak dobrym, jak tylko możliwe?”. Odpowiedź na te pytania nazywa *teoriami na temat interesu własnego*. Zostały one także rozwijane w pracach Jamesa Griffina oraz Leonarda Sumnera.

Do teorii filozofowie zaliczali (Brey, 2012):

- hedonizm,
- teorię zaspokajania pragnień,
- teorię listy dóbr obiektywnych.

Pierwsza z teorii głosi, że przyjemność jest wewnętrznie dobra a ból jest wewnętrznym złem. Według niej dana jednostka wie, gdzie jest dobre życie wtedy, gdy gromadzi przyjemności, a unika bólu. Dążenie do dobrobytu to dążenie do jak największej ilości przyjemności oraz jak najmniejszej ilości bólu (cierpień). Wczesniejsze formy hedonizmu wywodzą się z czasów starożytnych. W swoich tekstach Epikur głosił, że dobre życie jest możliwe do osiągnięcia wtedy, gdy człowiek maksymalizuje przyjemność i unika przedłużającego się strachu oraz cierpienia cielesnego.

Bentham oraz Mill byli zwolennikami dwóch różnych rodzajów hedonizmu. Pierwszy z nich optował za tzw. ilościowym hedonizmem. Uważał on, że wartość przyjemności zależy wyłącznie od ilości, a nie od jej jakości. Nie ma znaczenia w takim razie jej rodzaj czy też źródło. W swojej książce pisze: „Natura poddała rodzaj ludzki rządowi dwu zwierzchnich władców: przykrości i przyjemności. Im tylko dane jest wskazywać, cośmy powinni czynić oraz stanowić o tym, co będziemy czynili” (Bentham, 1958, s. 17). Od samego początku publikacja wywołała kontrowersje. Mill był zwolennikiem

hedonizmu jakościowego. Twierdził on, że niektóre przyjemności są cenniejsze lub przyjemniejsze niż inne. W swoim dziele pt. *Utylitaryzm* pisał: „lepiej być niezadowolonym człowiekiem, niż zadowoloną świnia; lepiej być niezadowolonym Sokratesem, niż zadowolonym głupcem” (Mill, 1959, s. 18).

Drugą koncepcją zaliczaną do teorii na temat interesu własnego jest teoria zaspokajania pragnień. Jej zwolennicy utrzymują, że dobrobyt polega na zaspokajaniu pragnień jednostki. Koncepcja ma swój początek w XIX wieku w opracowaniach ekonomii dobrobytu. Ówczesni ekonomiści chcieli, aby koncepcja miała obiektywne kryteria w pomiarze dobrobytu oraz użyteczności jednostek. Jednakże przyjemność i cierpienie znajdują się w umysłach ludzi, dlatego nie mogą być łatwo zmierzone. Z tego względu ekonomiści reprezentujący to stanowisko nie skupiają się na mentalnych stanach podmiotów. Uważają, że ludzie zwykle są w stanie ocenić własne preferencje i uszeregować je względem siebie. Pozwala to na utworzenie funkcji użyteczności, których wartość jest związana z zaspokojeniem preferencji.

Trzecia koncepcja wchodząca w skład teorii na temat interesu własnego to koncepcja listy dóbr obiektywnych. Zgodnie z jej zasadą są pewne rzeczy są dobre albo złe dla ludzi, bez względu na to, czy faktycznie osoby chciałyby dobre rzeczy posiadać, a unikać tych złych. To znaczy, że istnieją rzeczy obiektywnie dobre dla ludzi, nawet gdy ich nie pożądamy. Takimi rzeczami są np. wykształcenie, wolność słowa, zdrowie (Mill, 1959). Wśród rzeczy złych mogłyby znajdować się np. zdrada, bycie szkalowanym, manipulowanym, oszukiwanym czy też pozbawionym wolności.

Lista dóbr obiektywnych przeciwstawia się hedonizmowi, podkreślając stany świata, a nie mentalne stany podmiotu. Staje w opozycji do koncepcji zaspokajania pragnień twierdząc, że wartości sta-

nów świata są niezależne od pragnień jednostki. Derek Parfit (2012) twierdzi, że hedonizm i koncepcja zaspokajania pragnień mają deskryptywny charakter, gdy lista dóbr obiektywnych jest koncepcją wartościującą.

Hedonizm, teoria zaspokajania pragnień oraz lista dóbr obiektywnych są od pewnego czasu trzema głównymi, rywalizującymi między sobą, filozoficznymi koncepcjami dobrobytu. Niektórzy próbowali rozwiązać spór pomiędzy nimi, łącząc dwie lub trzy ze sobą, tworząc koncepcje hybrydowe. Jednym ze sposobów stworzenia wersji hybrydowej jest włączenie przyjemności albo zaspokajania preferencji do listy dóbr obiektywnych. Inną możliwością jest stwierdzenie, że niektóre pragnienia odpowiadają obiektywnym potrzebom (Hamilton, 2003). Jeszcze innym podejściem jest argumentowanie, że teoria zaspokajania pragnień albo świadomy jakościowy hedonizm doprowadziłyby do wyboru pozycji znajdującej się na liście dóbr obiektywnych lub sugestii, że elementy z listy są względne w stosunku do osób czy okoliczności. Zabiegi te niwelują różnicę pomiędzy trzema koncepcjami.

2. Sposoby pomiaru dobrobytu

2.1. Problemy związane z pomiarem dobrobytu

Pomiar osiągnięć społecznych i dokonań gospodarczych jest jednym z najważniejszych zagadnień w teorii ekonomii oraz praktyce gospodarczej. Kwestia ta nie znajduje jednak w pełni satysfakcjonującego rozwiązania oraz w miarę rosnącej złożoności powiązań

społeczno-gospodarczych i postępu globalizacji coraz bardziej się komplikuje. Dlatego toczą się debaty i badania ukierunkowane na poszukiwanie nowych miar rozwoju społecznego i wzrostu gospodarczego. Wzrost gospodarczy jest relatywnie prosty do pomiaru, ponieważ charakteryzuje go wymiar ilościowy. Lecz znacznie więcej problemów przysparza pomiar rozwoju społeczno-gospodarczego. Składają się na niego m.in. wzrost gospodarczy, sytuacja ekonomiczna oraz poprawa jakości życia społecznego. Sposób pomiaru, jego dokładność i poprawność bywają problematyczne, co może prowadzić w dalszej konsekwencji do nieprawidłowości w funkcjonowaniu społeczeństwa i gospodarki (Mączyńska, 2014).

Dobrobyt ekonomiczny (*welfare*) oraz dobrobyt ogólny (*well-being*) także są przedmiotami pomiarów ekonomicznych. Pierwszy z nich związany jest ze wzrostem gospodarczym, a drugi z rozwojem społeczno-gospodarczym. Jednak są to tylko dwie z szerokiej gamy koncepcji dobrobytu, które znajdują się w naukach ekonomicznych.

Niektóre z koncepcji dobrobytu nie są kwantyfikowalne oraz mierzalne, szczególnie te o charakterze jakościowym. Uniemożliwia to dokonanie pomiaru, obliczenie średniej dla danego kraju, a nawet porównania interpersonalne. Dane jakościowe, które otrzymuje się m.in. przez wywiady dostarczają pogłębionych informacji na dany temat. Do pomiaru dobrobytu korzysta się jednak głównie z danych ilościowych, które nie ujmują przyczyn danego zjawiska. Stosowanie wyłącznie danych ilościowych wpływa na precyzję otrzymywanych wyników oraz ich zgodność z rzeczywistością.

Problemem w pomiarze dobrobytu subiektywnego jest także czynnik ludzki, który nie zawsze jest kompetentnym sędzią w swojej sprawie. Odpowiedzi dotyczące zadowolenia z życia czy też postrzegania jego jakości mogą różnić się w zależności od nastroju badanego

i nie będą adekwatnie odnosić się do całokształtu życia. Na przykład w momencie, gdy zapytana osoba będzie w dobrym humorze stopień zadowolenia będzie wyższy niż w sytuacji złego samopoczucia.

2.2. PKB jako podstawowy miernik dobrobytu

Prowadzenie rachunków narodowych ukazujących dokonania gospodarcze krajów ma bardzo długą historię. Już w czasach starożytnej Grecji działalność gospodarcza była przedmiotem rozważań. W tamtym okresie powstało pojęcie „nadwyżki ekonomicznej”. Kolejnym ważnym etapem w rozwoju rachunków narodowych były poglądy merkantylistów. Zwracali oni uwagę na handel i eksport, a za główne źródło bogactwa uważali obrót, w którym eksport dóbr przewyższa import. Za prekursora myśli makroekonomicznej i koncepcji rachunków narodowych uważa się François Quesnay’a. W roku 1758 opracował on „tablicę ekonomiczną”, będącą pierwszym w historii myśli ekonomicznej schematem produkcji prostej i pierwszym prototypem rachunku narodowego. Następną ważną postacią był Adam Smith. Uważał on, że każda praca stanowi źródło powstawania wartości, a praca najemna przynosi wartość dodatkową. Wprowadził także pojęcie kosztów produkcji oraz sformułował dogmat, który został nazwany później „dogmatem Smith’a”. Według niego wartość rozkłada się na zyski, płace i rentę. Był to odpowiednik dzisiejszych dochodów czynników produkcji, do których zalicza się: pracę, kapitał oraz ziemię. Kolejny kamień milowy stanowiły prace Karola Marksa, w których opracował koncepcję schematów reprodukcji. Nie można także zapomnieć o postaci Wasyla Leontiefa, z którą wiąże się tablice przepływów międzygałęziowych (*input/output*). Także w Pol-

sce, w okresie międzywojennym ekonomiści Michał Kalecki oraz Ludwik Landau stworzyli nowatorski szacunek dochodu narodowego Polski (Zienkowski, 2001).

Kamieniem milowym było stworzenie w latach 30. XX wieku najpowszechniejszego obecnie i fundamentalnego rachunku narodowego jakim jest Produkt Krajowy Brutto. Jego nowoczesną wersję opracował Simon Kuznet dla raportu Kongresu USA z 1934 roku. W tym samym raporcie ostrzegł on przed jego wykorzystaniem jako miary dobrobytu ekonomicznego (Dickinson, 2011).

Wskaźnik ten odzwierciedla jednocześnie dwie wielkości: dochód całkowity wszystkich podmiotów będących częścią gospodarki oraz sumę wydatków na dobra i usługi. Określa on łączną wartość różnego typu produktów jako ogólny miernik poziomu aktywności gospodarczej. Wykorzystuje się do tego ceny rynkowe, czyli kwotę, którą ludzie są w stanie zapłacić za dane dobro. PKB jest obszernym miernikiem obejmującym wszystkie dobra i usługi, które wytwarzane są w danej gospodarce a później sprzedawane legalnie na rynku.

Produkt Krajowy Brutto jest jednak wyłącznie miernikiem, wyznacznikiem produkcji rynkowej. Mimo to, że jest podstawą oraz składnikiem wielu wskaźników, nie przekłada się on wprost na poziom krajowego bogactwa oraz społecznego dobrobytu – i to pomimo tego, że jest ważną składową jego kształtowania. Nie obejmuje on rezultatów pozarynkowych działań i prac w tym m.in. prac wykonywanych samodzielnie w domu. Dlatego także jako miernik postępu społeczno-gospodarczego i dobrostanu oraz dobrobytu społecznego kraju zawodzi, ponieważ jest niewystarczający do kompleksowej oceny dokonań w danym zakresie. Produkt Krajowy Brutto

jest twardym pomiarem ilościowym nie uwzględniającym ważnych aspektów takich jak jakość życia, estetyka czy spokój. Są to miękkie wartości, których nie można wycenić (Dickinson, 2011).

Jak zostało wcześniej przedstawione, PKB stanowi wskaźnik dobrobytu ekonomicznego. Reprezentuje on łączne dochody mieszkańców kraju oraz jednocześnie ich łączne wydatki na dobra i usługi. Zaś PKB per capita ukazuje informacje o dochodach i wydatkach statystycznego obywatela. Większość ludzi pragnie zarabiać więcej oraz więcej wydawać, dlatego wskaźnik ten można zaliczać do mierników dobrobytu.

Popularność Produktu Krajowego Brutto wynika także z tego, że rozwój społeczny w XX wieku był utożsamiany ze wzrostem gospodarczym. We współczesnych społeczeństwach dobrobyt jest nadal postrzegany przez pryzmat ilościowych i materialnych wskaźników wzrostu gospodarczego. Obraz gospodarki kształtowany tylko poziomem wskaźnika PKB oraz jego fluktuacją stwarza często odbiegający od codzienności wizerunek rzeczywistości, z którą styka się społeczeństwo. Prowadzi to do poczucia alienacji, szczególnie wśród uboższej i słabiej wykształconej części społeczeństwa. Nieznajomość istniejącego stanu rzeczy oraz uleganie populistycznym sloganom rodzi niechęć do uczestnictwa w życiu społecznym (Dickinson, 2011). Ekonomia neoklasyczna fetyszyzuje bogactwo i pieniądź kosztem jakości życia (Samuelson, Nordhaus, 2008). Konsekwencją takiego stanowiska jest dewaluacja uznawanych norm moralnych i wartości, kreowanie za wszelką cenę gospodarczego wzrostu, brak poszanowania środowiska naturalnego oraz narastanie nierówności społecznych.

Najczęściej przytaczanymi zastrzeżeniami wobec PKB jest (Stiglitz, i in., 2013):

- wliczanie wydatków, które nie wpływają na wzrost dobrobytu,
- pomijanie wartości duchowych,
- brak uwzględnienia usług świadczonych przez środowisko naturalne,
- ignorowanie społecznych nierówności,
- występowanie trudności w analizach porównawczych państw,
- nieuwzględnianie amortyzacyjnych odpisów od środków trwałych,
- pomijanie różnic w cenach dóbr i usług w poszczególnych krajach,
- traktowanie równorzędnie dóbr o różnym poziomie użyteczności,
- brak korelacji między wartością PKB a stanem środowiska naturalnego,
- nieuwzględnienie nierówności dochodowych w danym kraju,
- brak uwzględnienia wartości czasu wolnego,
- nieuwzględnianie korzyści płynących z konsumpcji dóbr użytku trwałego.

Wymienione powyżej zastrzeżenia do wykorzystywania PKB jako miernika dobrobytu charakteryzują się zróżnicowaną skalą wątpliwości. Nie należy jednak całkowicie rezygnować z zastosowania PKB w rachunkach narodowych. Jest on miernikiem określającym aktywność gospodarczą, wielkość produkcji oraz wartości dodanej. Zaletą Produktu Krajowego Brutto jest jego niezależność od subiektywnych metod wyceny. Do jego zalet należy także zaliczyć czytelną procedurę pomiaru elementów składowych oraz ustalanie przez rynek cen, przez które wyrażane są wartości dóbr i usług (Łuszczyk, 2013).

PKB ukazuje dobrobyt ekonomiczny (*welfare*) związany tylko z bogactwem i pieniędzmi. Jest on stosowany do pomiaru dobrobytu głównie przez przedstawicieli ekonomii neoklasycznej. Zauważono jednak, że pomiar dobrobytu samym wskaźnikiem PKB nie wystarcza. Dlatego ekonomiści przy współpracy przedstawicielami innych nauk społecznych, takich jak socjologia czy psychologia budowali nowe wskaźniki, które odnosiły się do szerszej gamy czynników niż sam majątek.

Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen oraz Jean-Paul Fitoussi w Rapocie Komisji ds. Pomiaru Wydajności Ekonomicznej i Postępu Społecznego (Stiglitz, i in., 2013) (znanym bardziej jako publikacja pt. *Błąd pomiaru. Dlaczego PKB nie wystarcza*) przeanalizowali wskaźniki mierzące dobrobyt oraz dokonali ich klasyfikacji. Wyjściowym wskaźnikiem jest tytułowe PKB, które zostało skrytykowane. Autorzy pozostałe mierniki podzielili na trzy kategorie:

- wskaźniki regulujące PKB,
- wskaźniki uzupełniające PKB,
- wskaźniki zastępujące PKB.

2.3. Wskaźniki regulujące PKB

Wskaźniki regulujące PKB uwzględniają takie podejścia, w których tradycyjne miary wyników gospodarczych, takie jak PKB czy krajowe stopy oszczędności pomijają. Zostały dostosowane poprzez uwzględnienie monetarnych czynników środowiskowych oraz społecznych.

Do wskaźników regulujących PKB zalicza się m.in.:

- Miernik Dobrobytu Ekonomicznego (*Measure of Economic Welfare, MEW*)
- Miernik Trwałego Dobrobytu Ekonomicznego (*Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW*),
- Wskaźnik Rzeczywistego Postępu (*Genuine Progress Indicator, GPI*).

Wskaźniki te, podobnie jak Produkt Krajowy Brutto odnoszą się do ekonomicznej koncepcji dobrobytu. Uwzględniają one jedynie większą gamę czynników niż PKB, lecz nadal są to czynniki monetarne odnoszące się wyłącznie do bogactwa społeczeństwa pomijając inne ważne aspekty ludzkiej egzystencji.

2.4. Wskaźniki uzupełniające PKB

Drugą kategorią wskaźników opisanych w raporcie są wskaźniki uzupełniające PKB. Zawierają one aspekty pominięte w obliczaniu PKB. Nie jest on w nich regulowany przez dodatkowe monetarne czynniki, tylko dopełniony przez różne niemonetarne, środowiskowe oraz społeczne dane. Są one jednak nadal oparte o rachunki narodowe.

Do wskaźników uzupełniających PKB zalicza się m.in. Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju oraz Wskaźnik Rozwoju Społecznego (*Human Development Index, HDI*).

Zdefiniowane przez Eurostat Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju służą do monitorowania realizacji celów Strategii Zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej (*European Union Sustainable Development Strategy*). Została ona zatwierdzona w 2001 r. przez Radę Europejską podczas posiedzenia w Göteborgu, następnie odnowiona w czerwcu 2006 r. Określa sposób, w jaki Unia Europejska ma sku-

tecnie sprostać wyznaniom wiążącym się ze zrównoważonym rozwojem. Dokument ten definiuje pożądane kierunki zmian w perspektywie długookresowej w sferach: gospodarczej, ekologicznej i społecznej, jak również sposoby ich osiągnięcia.

Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI) to prawdopodobnie najbardziej znana próba podważenia hegemonii PKB w rachunkowości narodowej. Wskaźnik Rozwoju Społecznego został stworzony przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1990 r. Jego podstawowym założeniem jest to, że ludzie są prawdziwym bogactwem narodu. Według jego twórców kluczowym celem rozwoju jest stworzenie sprzyjającego środowiska oraz to, żeby ludzie mogli cieszyć się długim, zdrowym oraz twórczym życiem. Wskaźnik HDI, w przeciwieństwie do PKB, zakłada ekspansję dochodu narodowego jako środek do promocji rozwoju ludzkiego, a nie jako cel sam w sobie. W tym przypadku dochód uważany jest za konieczny, ale nie wystarczający warunek do osiągnięcia społecznego rozwoju. Rozszerzony jest on o dwie zmienne, czyli zdrowie oraz wykształcenie (Fioramonti, 2013). Amartya Sen, jeden z twórców tego wskaźnika uważa, że indywidualne możliwości są kluczowym elementem rozwoju człowieka. W początkowej wersji Wskaźnik Rozwoju Społecznego uwzględniał następujące czynniki (United Nations Development Programme, 2019):

- długie i zdrowe życie mierzone przez oczekiwaną długość życia,
- wiedzę mierzoną przez średnią liczbę lat edukacji oraz stopień analfabetyzmu,
- standard życia mierzony przez PKB per capita liczony według parytetu siły nabywczej.

Od samego momentu powstania wskaźnik ten jest szeroko stosowany przez naukowców oraz instytucje międzynarodowe, szczególnie do analizy sytuacji w mniej zamożnych krajach. HDI uwzględnia czynniki społeczno-ekonomiczne, lecz pomija wolność polityczną i prawa egzekwowane w krajach. Takie podejście generuje paradoksy. Jednym z nich jest fakt, że Egipt, Libia oraz Tunezja, czyli kraje ogarnięte społecznymi buntami Arabskiej Wiosny w 2011 r. były konsekwentnie na szczycie w rankingu HDI krajów afrykańskich, a wynikami dorównywały większości uprzemysłowionych narodów (Fioramonti, 2013).

Wraz z upływem czasu HDI był modyfikowany. W 2010 roku wprowadzono wielorakie zmiany w sposobie jego wyliczania. Dotyczyły głównie dwóch wymiarów: zdrowia i edukacji. Warto także zwrócić uwagę na rezygnację ze wskaźnika piśmienności. Po raz pierwszy ONZ uznała, że analfabetyzm nie stanowi już światowego problemu. W przypadku edukacji i zdrowia dokonano jedynie modyfikacji mierników, co spowodowało większą wrażliwość wskaźnika, która uwypukla różnice pomiędzy krajami. Jednak największą zmianą jaką dokonano jest to, że zamiast PKB per capita liczonego parytetem siły nabywczej używa się Dochodu Narodowego Brutto. Zawiera on takie same wartości co Produkt Krajowy Brutto oraz także dodatkowe dotyczące salda dochodów zagranicznych. Powoduje to, że gospodarki o dużym udziale zagranicznych przedsiębiorstw będą miały niższe DNB niż PKB. Jak przyznają autorzy, kolejne reformy liczenia HDI będą skupiać się w większym stopniu na nierównościach w rozwoju społecznym (Antczak, 2012).

Wskaźniki uzupełniające PKB odnoszą się do koncepcji ogólnego dobrobytu. Biorą one pod uwagę nie tylko czynniki monetarne, związane z dobrobytem ekonomicznym, ale także środowi-

skowe oraz społeczne. Jednakże definiują one tylko rzeczy zewnętrznie wpływające na dobrostan ludzi. Nie uwzględniają czynników wiążących się z poczuciem subiektywnego dobrobytu.

2.5. Wskaźniki zastępujące PKB

Następująca kategoria wskaźników ma na celu zastąpienie PKB przy mierzeniu dobrobytu. Wskaźniki te biorą pod uwagę o wiele szersze spektrum czynników mogących wpływać na dobrostan ludzi. Biorą one pod uwagę nie tylko pieniężne czynniki, ale także m.in. społeczne, zdrowotne, środowiskowe oraz psychologiczne. Wskaźniki zaliczane do tej grupy skupiają się głównie na dobrobycie subiektywnym. Do grupy wskaźników zastępujących zalicza się m.in. Światowy Wskaźnik Szczęścia (*Happy Planet Index*, HPI) oraz wskaźnik dobrobytu subiektywnego (*Subjective Well-Being*, SWB).

Na oficjalnej stronie Happy Planet Index można przeczytać: „HPI mierzy to, co ważne: zrównoważony dobrobyt dla wszystkich. Mówi o tym, jak dobrze radzą sobie narody w osiąganiu długiego, szczęśliwego i zrównoważonego życia” (About the HPI, 2019). Happy Planet Index został stworzony przez organizację New Economics Foundation. Jest indeksem mierzącym dobrostan oraz wpływ ludzi na środowisko. Ma na celu zakwestionowanie PKB oraz HDI, które są postrzegane jako wskaźniki nieuwzględniające zrównoważonego rozwoju. Indeks ten łączy w sobie cztery elementy, aby pokazać jak efektywnie mieszkańcy korzystają z zasobów środowiska, aby prowadzić długie i szczęśliwe życie. Oblicza się go według wzoru:

$$HPI \approx \frac{x \text{ Odczuwalny dobrostan} \cdot x \text{ Nierównik w}}{\text{ładunek ekologiczny}}$$

Warto zwrócić uwagę na uwzględniony we wskaźniku ślad ekologiczny. Jest to wskaźnik, który pozwala na oszacowanie zużycia zasobów naturalnych w stosunku do możliwości ich odtworzenia przez Ziemię. Porównywana jest w nim ludzka konsumpcja zasobów naturalnych (About the HPI, 2019).

Światowy Wskaźnik Szczęścia wzbudza wiele kontrowersji. Jego przeciwnicy uważają, że nie mierzy on osobistego szczęścia mieszkańców poszczególnych krajów, lecz „szczęście” planety. Innymi słowy jest to miara ekologicznej efektywności wspierania dobrobytu. Do plusów HPI można zaliczyć to, że posiada prosty do zrozumienia schemat wyliczania, jego dane są łatwo dostępne oraz łączy ze sobą wykorzystania zasobów naturalnych i zdolności planety do ich regeneracji. Do minusów należy zaliczyć niesystematyczność publikacji, nieaktualność niektórych danych składowych oraz jak zostało wcześniej wspomniane, że HPI nie mierzy dobrobytu ludzkiego, lecz jest miarą efektywności środowiskowej wspierania dobrostanu w danym kraju.

Drugim wskaźnikiem alternatywnym wobec PKB jest SWB mierzony za pomocą skali zwanej Drabiną Cantril’a. Została ona utworzona przez Hadley’a Cantril’a, który jest badaczem społecznym. Wykorzystywana jest w badaniach pracowni sondażowej Gallup World Poll oraz w Happy Planet Index. Badanie polega na wypełnieniu ankiety przez respondenta, który ocenia pod względem szczęśliwości swoje życie obecne oraz przyszłe (Krok, 2016). Na początku badania prosi się ankietowanego, aby wyobraził sobie drabinę ze szczeblami ponumerowanymi od 0 u dołu do 10 u góry. Szczyt drabiny przedstawia najlepsze możliwe życie badanego, a 0 reprezentuje dla niego najgorsze możliwe życie. Następnie dana osoba musi odpowiedzieć na dwa pytania (Gallup Inc., 2019):

- Na którym stopniu drabiny uważasz, że znajdujesz się aktualnie?
- Na którym stopniu myślisz, że będziesz się znajdował(a) za 5 lat?

Pierwsze pytanie odnosi się do aktualnego szczęścia odczuwanego przez ankietowanego. Drugie zaś odnosi się do jego przewidywanego poczucia szczęścia. Później oceny zebrane z pierwszego oraz drugiego pytania łączy się w celu poprawy wiarygodności skali.

Analizy statystyczne sugerują, że dwa elementy mierzą wspólny wymiar dobrobytu, ponieważ bardzo silnie ze sobą korelują tworząc niezależny i wiarygodny wskaźnik. Dzięki temu, że bada się dwie perspektywy czasowe zmniejsza się prawdopodobieństwo, że odpowiedź o całokształt odczuwanego dobrobytu będzie uwarunkowana aktualnym stanem zadowolenia badanego.

Wskaźniki wymienione powyżej zaliczane są do wskaźników alternatywnych wobec PKB. HPI oraz SWB mierzą nie tylko ekologiczne aspekty mogące wpływać na ludzki dobrostan, ale także uwzględniają subiektywne poczucie dobrobytu. Są to jedne z nielicznych wskaźników, które mierzą indywidualne poczucie zadowolenia z życia jednostek. Pozwala to na zweryfikowanie średniego poziomu subiektywnego dobrobytu dla kraju z innymi miernikami ukazującymi bogactwo narodu i przeprowadzenie badań nad ich wzajemnym związkiem.

3. Pomiar dobrobytu w wybranych krajach

3.1. Przedmiot i cel badań oraz hipotezy badawcze

Jak zostało wspomniane w poprzedniej części pomiar dobrobytu jest niezwykle trudnym oraz złożonym procesem. Poszczególne wskaźniki odnoszą się zaledwie do pojedynczych zagadnień z nim związanych, co nie daje pełnego jego obrazu. Dopiero zbadanie kraju wieloma wskaźnikami umożliwia lepsze zweryfikowanie sytuacji w nim panującej. Sam pomiar, w szczególności subiektywnego poczucia dobrobytu, wiąże się z wieloma przeszkodami. Jednak różnego rodzaju instytucje podejmują się zadania jego zmierzenia tworząc szeroką gamę wskaźników. Niektóre pomiary są systematycznie prowadzone od kilkudziesięciu lat w większości krajów na całym świecie. Pozwala to na porównanie sytuacji poszczególnych krajów, wskazanie tendencji w nich panujących, wyciągnięcie wniosków oraz ułatwia podejmowanie decyzji zmierzających do poprawy położenia ludzi.

Przedmiotem badań tego artykułu jest pomiar dobrobytu 103 krajów mierzony trzema różnymi wskaźnikami od roku 2010 do 2015. Następnie spośród tych państw wybrano dwa i przeprowadzono szczegółową analizę zmian w nich zachodzących. W tym celu zostały wykorzystane:

- Produkt Krajowy Brutto (PKB) per capita według parytetu siły nabywczej mierzony dolarami międzynarodowymi,
- Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI),
- Wskaźnik Dobrobytu Subiektywnego (SWB).

Pierwszy z nich został wybrany, ponieważ jest najpowszechniej-szym oraz najczęściej wykorzystywanym wskaźnikiem dobrobytu ekonomicznego. Do celów porównawczych autor użył jednak jego zmienioną formę. PKB per capita oznacza całkowitą wartość końcowych towarów i usług wyprodukowanych w określonym czasie podzielonym przez średnią liczbę ludności na ten sam rok. Parytet siły nabywczej to wartość odnosząca się do zmiany nominalnego kursu wymiany walut między dwoma krajami do zmian poziomów cen w poszczególnych krajach. Dolar międzynarodowy jest umowną walutą stworzoną na bazie dolara amerykańskiego, służącą do wyrażania realnego poziomu PKB i jego składowych. Oznacza to, że zostały wyeliminowane wpływy różnic w poziomach cen między państwami lub innymi jednostkami terytorialnymi (International Monetary Fund, 2019a). PKB per capita według parytetu siły nabywczej mierzony dolarami międzynarodowymi można odnieść do użytecznościowej koncepcji dobrobytu, ponieważ mierzy on nie tylko uśrednioną ilość pieniędzy, która przypada na danego obywatela, ale także bierze pod uwagę ilość dóbr, które może dzięki nim zakupić w danym kraju. Na potrzeby pracy pełna nazwa używanego wskaźnika zastępowana będzie skrótem PKB.

Wskaźnik Rozwoju Społecznego (*HDI, Human Development Index*) jest najbardziej znaną alternatywą wobec PKB. Jest to sprawdzony i bardzo powszechny wskaźnik, który mierzy większość krajów świata od 1990 r. Od 2010 r. bierze on pod uwagę Dochód Narodowy Brutto per capita liczony według siły nabywczej, czyli te same wartości co PKB rozszerzone o saldo dochodów zagranicznych. W skład HDI wchodzi także oczekiwana średnia długość życia oraz średnia liczba lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w kraju

w wieku 25 lat i starszych. Edukacja, wykształcenie oraz bogactwo wyrażone w DNB zaliczają się do wymienionej w pierwszym rozdziale listy dóbr obiektywnych.

Trzecim wskaźnikiem, który został uwzględniony w badaniu jest Wskaźnik Dobrobytu Subiektywnego (SWB) mierzony przy użyciu skali samookreślenia dążeń (*The Cantril Self-Anchoring Striving Scale*) nazywana powszechnie Drabiną Cantril'a. Jest to jedna z powszechniej używanych skal subiektywnej oceny życia ludzi. Ankieta przeprowadzana jest systematycznie od kilkunastu lat w większości krajów. Wskaźnik ten odnosi się do subiektywnej koncepcji dobrobytu określającej indywidualną ocenę poziomu zadowolenia z własnego życia badanych. Poziom zadowolenia z życia dla kraju stanowi średnią ocenę wszystkich respondentów zamieszkujących dane państwo.

Badania przeprowadzone w tym rozdziale mają trzy cele:

1. określenie stopnia korelacji pomiędzy danymi otrzymanymi przez wskaźniki,
2. wskazanie zależności statystycznej pomiędzy zmianą PKB, HDI oraz SWB,
3. zbadanie związku pomiędzy dobrobytem ekonomicznym (PKB), ogólnym (HDI) oraz subiektywnym (SWB).

Autor stawia dwie hipotezy odnoszące się do celów zawartych w pracy, które zostaną sprawdzone:

1. związek między dobrobytem ogólnym i subiektywnym reprezentowanym kolejno przez HDI oraz SWB jest większy niż pomiędzy dobrobytem ekonomicznym (obliczonym przez PKB) oraz subiektywnym, ale mniejszy niż pomiędzy dobrobytem ekonomicznym i ogólnym.

2. wzrost dobrobytu ekonomicznego oraz ogólnego danego państwa na przestrzeni lat nie zawsze wiąże się ze wzrostem dobrobytu subiektywnego obywateli.

3.2. Badanie zależności pomiędzy wynikami pomiaru koncepcji dobrobytu

Do analizy istotności korelacji pomiędzy wybranymi wskaźnikami dobrobytu zostały użyte PKB per capita według parytetu siły nabywczej mierzone dolarami międzynarodowymi, Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI) oraz Wskaźnik Dobrobytu Subiektywnego (SWB). Zmierzone nimi zostały 103 państwa w latach 2010-2015. Niektóre z wymienionych wskaźników są wykorzystywane do pomiarów od kilkunastu lat. Niestety ankiety wykorzystywane do utworzenia Drabiny Cantril'a są przeprowadzane niesystematycznie. Z tego powodu zawężono zakres lat od 2010, aby otrzymywane wyniki miały ciągłość sześcioletnią. Ostatni pomiar wykorzystujący wskaźnik HDI został przeprowadzony w 2015 r.

Dane dotyczące PKB pochodzą ze strony Międzynarodowego Funduszu Walutowego (International Monetary Fund, 2019a), HDI ze strony Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (*UNDP, United Nations Development Programme*) (United Nations Development Programme, 2019), SWB zostały pobrane z World Happiness Report 2018 (World Happiness Report, 2018).

Każdym wskaźnikiem badano w sumie 103 państwa corocznie przez sześć lat, co daje w sumie 618 obserwacji. Jest to wystarczająca liczba danych, aby wyniki osiągnęte przez ich analizę były miarodajne.

Najważniejszym miernikiem siły związku prostoliniowego między dwiema cechami mierzalnymi jest współczynnik korelacji liniowej Pearsona (nazywany często wprost współczynnikiem korelacji). Zostanie on użyty do obliczenia związku pomiędzy danymi pochodzącymi ze wskaźników. Tabela zamieszczona w poniższej części pokazuje średnią wartości korelacji wskaźników przeprowadzoną dla wszystkich 103 państw.

Autor przeprowadził badania korelacji pomiędzy:

- PKB i SWB,
- PKB i HDI,
- SWB i HDI.

Analizie poddane zostaną:

- istotność statystyczna korelacji oraz ich siła,
- znak korelacji,
- wyniki korelacji dla poszczególnych wskaźników.

Wyniki otrzymane na drodze obliczeń zostały przedstawione w poniższej tabeli:

Korelacja pomiędzy wskaźnikami	
PKB i SWB	0,07
PKB i HDI	0,91
SWB i HDI	0,04

Tabela 1: Zależność pomiędzy danymi otrzymanymi ze wskaźników. Źródło: obliczenia własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a; United Nations Development Programme, 2019; World Happiness Report, 2018)

Jak pokazuje Tabela 1 największą korelacją odznaczają się wskaźniki PKB oraz HDI. Jest to korelacja bardzo silna, ponieważ wynosi ponad 0,9. Taka sytuacja może wynikać z tego, że PKB stanowi jeden z trzech czynników branych pod uwagę przy obliczaniu Wskaźnika Rozwoju Społecznego. Obliczenia te wskazują, że wyniki HDI są bardzo zbliżone, wręcz prawie identyczne, z PKB. HDI uważany jest za jeden z głównych konkurentów dla PKB, który ma podważyć jego hegemonię. Powyższe obserwacje wskazują jednak, że korelacja pomiędzy nimi jest bardzo silna, co może osłabić jego znaczenie HDI jako kandydata do zastąpienia PKB. Jak pokazuje wcześniejsza część pracy, PKB utożsamiane jest z dobrobytem ekonomicznym, a HDI z dobrobytem ogólnym. Na tej podstawie można uznać, że dobrobyt ekonomiczny oraz ogólny łączy bardzo silny związek statystyczny. Należy jednak pamiętać, że korelacja nie oznacza wynikania. Oznacza to, że wraz ze wzrostem (spadkiem) jednego ze wskaźników związany jest wzrost (spadek) drugiego wskaźnika. Nie oznacza to jednak, że wzrost (spadek) jednego wskaźnika wywołuje wzrost (spadek) drugiego. Korelacja mówi tylko o sile związku pomiędzy miernikami.

Korelacja liniowa pomiędzy PKB i SWB oraz HDI i SWB wynosi poniżej 0,1. Oznacza to, że związek pomiędzy tymi wskaźnikami jest bardzo słaby, a w przypadku HDI i SWB praktycznie w ogóle go nie ma. Przenosząc wyniki korelacji wskaźników na teorię dobrobytu można powiedzieć, że związek pomiędzy dobrobytem ekonomicznym i subiektywnym oraz dobrobytem ogólnym i subiektywnym jest bardzo słaby, wręcz niezauważalny. Jak zostało ujęte w powyższym akapicie należy pamiętać, korelacja nie oznacza wynikania.

Sytuację niskiego związku statystycznego pomiędzy dobrobytem ekonomicznym i subiektywnym oraz ogólnym i subiektywnym

może tłumaczyć paradoks zauważony przez Richarda Easterline'a, który został potem nazwany jego nazwiskiem. Według niego wzrost wynagrodzeń ludzi i społeczeństw nie zwiększa ich poczucia szczęścia (Czapiński, 2012). Jedną z możliwych przyczyn zaistnienia tego zjawiska jest występowanie tzw. dóbr pozycjonalnych (Ostrowski, 2012). Pojęcie to zostało wprowadzone do ekonomii przez Freda Hirscha, który postulował występowanie dóbr oraz usług osiągalnych wyłącznie dla najbogatszych, niezależnie od absolutnego poziomu bogactwa w danym społeczeństwie. Prowadzi to do frustracji u tych jednostek, które mimo wzrostu dochodów nie mogą nabyć tych dóbr i usług (Hirsch, 2005). Innym wytłumaczeniem paradoksu jest konflikt zauważony przez Staffana Lindera pomiędzy ograniczonym budżetem a wzrostem konsumpcji. Według niego powyżej pewnego poziomu zarobków jednostki przestają być w stanie podwyższyć poziom swojej konsumpcji z powodu braku wystarczającej na to ilości czasu (Linder, 1970). Taka sytuacja może prowadzić do frustracji pomimo wzrostu gospodarczego. Kolejną teorię utworzył sam Easterlin (2001), który uważał, że ludzie dopasowują swoje aspiracje do poziomu zarobków. Niezależnie od ich wyjściowego poziomu dochodu każdy ich wzrost wywołuje w ludziach adekwatny wzrost pragnień lub aspiracji. Dlatego też poziom subiektywnego dobrobytu nie ulega zmianie.

3.3. Analiza zmian wartości wskaźników wybranych krajów na przestrzeni lat

W tym fragmencie zostaną opisane zmiany wskaźników, którymi zostały zbadane kraje. Zebrane dane pochodzą z sześciu następujących po sobie lat od 2010 do 2015. Analiza ma za zadanie

wskazanie tendencji (wzrostowych lub spadkowych). Ze 103 krajów, dla których została przeprowadzona analiza wskaźnikowa, zostały wybrane dwa. Do porównania wybrano następujące kraje: Polskę oraz Grecję. Autor wybrał te kraje, ponieważ znajdują się w Unii Europejskiej oraz reprezentują podobny poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Polska została wybrana ze względu na pochodzenie autora, a Grecja ze względu na ostatni głęboki kryzys gospodarczy,

Pierwszym krajem, dla którego zostały przeprowadzone analizy jest Polska. To kraj leżący w Europie Środkowej, będącym członkiem m.in. Unii Europejskiej od 2004 r., Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) od 1999 r., Światowej Organizacji Handlu (WTO) od 1995 r., Środkowoeuropejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (CEFTA) od 1992 r. oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) od 1996 r. W Polsce mieszka ok 38 mln 420 tys. ludzi.

Według średniej PKB per capita według parytetu siły nabywczej mierzonej dolarami międzynarodowymi z lat 2010–2015 na 103 badane kraje Polska znalazła się na 32. miejscu, według średniej wskaźnika HDI na 23. miejscu, a SWB na pozycji 43.

W dalszej części pracy zostaną przedstawione oraz zanalizowane zmiany we wskaźnikach zaobserwowane w latach od 2010 do 2015.

Polska						
Lata badań	2010	2011	2012	2013	2014	2015
SWB	5,89	5,65	5,88	5,75	5,75	6,01
PKB	21083,87	22575,12	23359,98	24068,43	25334,51	26602,35
HDI	0,83	0,83	0,84	0,85	0,85	0,86

Tabela 2: Zmiana wartości wskaźników Polski. Źródło: opracowanie własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a; United Nations Development Programme, 2019; World Happiness Report, 2018)

Z Tabeli 2 wynika, że wartości wskaźników HDI oraz PKB z roku na rok rosły, a SWB niesystematycznie ulegały wahaniom. Średnia wartości wskaźników dla:

- SWB to 5,82,
- PKB to 23837,38,
- HDI to 0,84.

Rysunek 1. Zmiana PKB per capita według parytetu siły nabywczej mierzona dolarami międzynarodowymi

[[[rysunek_1]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a)

Jak wskazuje Rysunek 1, wartości PKB systematycznie rosły. Średni wzrost wskaźnika PKB w latach 2010–2015 dla Polski wynosi 1103,7 dolarów międzynarodowych. Najniższa wartość została odnotowana w 2010 r. Wynosi ona 21083, 87 dolara, a najwyższa pochodząca z 2015 r. to 26602,35.

Rysunek 2. Zmiana wartości HDI dla Polski

[[[rysunek_2]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (United Nations Development Programme, 2019)

Wykres liniowy znajdujący się na Rysunku 2 pokazuje zmiany zachodzące w wartościach wskaźnika HDI. Przez cały okres badania można zauważyć tendencję wzrostową. Największa zmiana wynosząca 0,012j. zachodzi pomiędzy 2012 a 2013 rokiem. Średni wzrost wskaźnika HDI dla Polski to 0,0052j. przypadający na jeden rok badanego okresu. Różnica pomiędzy wartością najwyższą oraz najniższą wynosi 0,03j.

Rysunek 3. Zmiana wartości wskaźnika SWB Polski

[[[rysunek_3]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (World Happiness Report, 2018)

Na Rysunku 3 została przedstawiona zmiana wartości wskaźnika SWB dla Polski. Jak można zaobserwować wyniki skali zmieniały się nieregularnie. W latach 2010-2011 oraz 2012-2013 zauważalny jest spadek wartości wskaźnika, zaś w latach 2011-2012 oraz 2013-2015 można spostrzec jego wzrost. Średni wzrost wskaźnika SWB wynosi 0,02j. Różnica pomiędzy skrajnymi wartościami wynosi 0,36j.

Dla danych uzyskanych przez pomiar wskaźnikami PKB, HDI oraz SWB została przeprowadzona korelacja pomiędzy poszczególnymi miernikami. Jej wyniki zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 3 Wartości związku pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami dla Polski

Korelacja wskaźników dla Polski	
PKB z SWB	0,32
PKB z HDI	0,95

HDI z SWB	0,21
-----------	------

źródło: opracowanie własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a; United Nations Development Programme, 2019; World Happiness Report, 2018)

Tabela 3 przedstawiająca korelacje pomiędzy wartościami otrzymanymi przez mierniki wskazuje, że największy związek zachodzi pomiędzy PKB oraz HDI, który wynosi 0,95 – oznacza to, że korelacja między nimi jest bardzo silna. Tak jak w przypadku danych dla 103 państw, tak wysoki związek pomiędzy danymi może wynikać z tego, że 1/3 wartości wskaźnika HDI pozyskiwana jest z danych Dochodu Narodowego Brutto per capita, który jest pochodną PKB. Związek pomiędzy PKB a wynikami SWB uzyskany przez współczynnik korelacji Pearson’a wynosi 0,32. Jest to korelacja słaba, oznaczająca znikome powiązanie pomiędzy tymi wskaźnikami. Najmniejszym związkiem statystycznym charakteryzują się mierniki HDI oraz SWB. Wynosi on 0,21 co jest postrzegane jako bardzo słaba korelacja, lub praktycznie zerowy związek pomiędzy wartościami.

Niska korelacja pomiędzy PKB i SWB oraz HDI i SWB może być związana z tym, że Polacy nie utożsamiają swojego zadowolenia z życia z otrzymywanym dochodem. Według obliczeń, które autor przeprowadził na podstawie danych pochodzących z World Happiness Report wynika, że istnieje wysoka korelacja pomiędzy subiektywnym dobrobytem a postrzeganym poziomem korupcji na szczeblu rządowym i samorządowym oraz w sektorze prywatnym. Związek statystyczny pomiędzy SWB a postrzeganym poziomem korupcji wynosi -0,78, co jest korelacją silną oraz odwrotną. Oznacza to, że wraz ze spadkiem (wzrostem) korupcji w rządzie i sektorze prywatnym wzrasta (spada) zadowolenie z życia obywateli Polski. Średnia

wyników ankiet z lat 2010-2015 mówi, że średnio aż 88% ankietowanych uważa, że korupcja jest rozpowszechniona na szczeblu rządowym oraz prywatnym (World Happiness Report, 2018). Zdaniem autora niska zależność pomiędzy PKB a SWB może być spowodowana tym, że Polacy mogą czuć się oszukiwani i bezsilni wobec panujących układów korupcyjnych w Polsce przez co wzrost (spadek) wynagrodzenia nie wiąże się ze wzrostem (spadkiem) poziomu subiektywnego dobrobytu.

Powyższe badania potwierdzają hipotezę, która została postawiona na początku rozdziału. Jak zostało przedstawione na powyższych wykresach wzrost wartości wskaźnika PKB per capita według parytetu siły nabywczej mierzonego dolarami amerykańskimi oznacza znikomy wzrost poziomu zadowolenia z życia (SWB) wyrażonego przez Drabinę Cantril'a. Najbardziej skorelowanymi danymi otrzymanymi przez pomiar wskaźnikami są PKB oraz HDI. Związek pomiędzy nimi jest bardzo silny. Wzrost jednego ze wskaźników powoduje wzrost średniej wartości drugiego wskaźnika. Korelacje pomiędzy miernikami PKB i SWB oraz HDI i SWB są bardzo znikome. Może to być spowodowane pozaekonomicznymi czynnikami, które wpływają na subiektywny dobrobyt mieszkańców Polski.

Drugim krajem przeprowadzonej analizy jest Grecja. To kraj południowo-wschodniej Europy. W 2002 r. Grecja zrezygnowała ze swojej waluty na rzecz euro, w 2013 r. została zakwalifikowana do grupy krajów rozwijających się, co stanowiło degradację z kategorii krajów rozwiniętych. Był to pierwszy przypadek spadku z grupy dla tego kraju (International Monetary Fund, 2019a). W 2017 r. Grecję zamieszkiwało 10,768,000 mieszkańców, w tym samym roku odnotowano wysokość PKB rządu 201 mld dolarów amerykańskich. PKB per capita w 2017 r. osiągnęło zatem wartość 18,630 USD (International Monetary Fund, 2019b). Kraj ten należy do dużej liczby mię-

dzynarodowych organizacji, m.in. Paktu Północnoatlantyckiego od 1952 r., Unii Europejskiej od 1981 r., Organizacji Narodów Zjednoczonych od 1945 r., oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju od 1961 r.

Grecja znajduje się na 28. miejscu rankingu 103 państw, w którym pod uwagę brano PKB per capita według parytetu siły nabywczej liczonym dolarami międzynarodowymi. Według ranking Wskaźnika Rozwoju Społecznego zajęła 21., a pod względem subiektywnego dobrobytu (SWB) znalazła się na 59. miejscu.

W poniższych tabelach zostanie przeprowadzona analiza wskaźnikowa dla Grecji. Zostaną wskazane trendy wzrostu oraz spadku. Na końcu zostanie przeprowadzona analiza wyników oraz ich podsumowanie.

Tabela 4 Zmiana wartości wskaźników Grecji

Grecja				
	2010	2011	2012	2013
SWB	5,840	5,372	5,096	4,812
PKB	28961,801	26850,252	25433,138	25199,100
HDI	0,860	0,858	0,860	0,862

źródło: obliczenia własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a; United Nations Development Programme, 2019; World Happiness Report, 2018)

Tabela 4 pokazuje zmiany wartości wskaźników, jakie zachodziły na przestrzeni sześciu lat dla Grecji. Wskaźniki PKB oraz SWB wskazują spadek swoich wartości w latach od 2010 do 2013. Nato-

miast od 2013 do 2015 roku oba zaczęły wzrastać. Wskaźnik Rozwoju Społecznego, oprócz roku 2011 w którym zauważono spadek, wzrastał. Średnie wartości wskaźników to:

- SWB – 5,234,
- PKB – 26474.504,
- HDI – 0,862.

Rysunek 4 Zmiana PKB per capita według parytetu siły nabywczej
mierzona dolarami międzynarodowymi Grecji

[[[rysunek_4]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a)

W zmianie wskaźnika PKB dla Grecji można zauważyć dwie tendencje. Jedna malejąca rozpoczynająca się w 2010 roku, a kończąca się w roku 2013 oraz wzrostowa, która początek ma w 2013 r. do 2015 r. PKB swoją największą wartość osiągnęło w 2010 r., wyniosła ona 28961,801 dolarów międzynarodowych oraz najniższą z 2013 r. wynoszącą 25194,264. Średni zmiana wartości PKB wyniósł 514,419 dolarów. Różnica pomiędzy najwyższym i najniższym odnotowanym PKB wynosi 3767,537 dolarów.

Rysunek 5 Zmiana wartości HDI Grecji

[[[rysunek_5]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (United Nations Development Programme, 2019)

Linia wskazująca zmiany HDI ulega niewielkim zmianom w ciągu badanego okresu. Oprócz spadku w roku 2011 tendencja wskaźnika jest wzrastająca. Najwyższy punkt funkcja osiągnęła w roku 2015 i wyniosła 0,866, a najniższy z 2011 roku wyniósł 0,858. Różnica pomiędzy nimi wynosi 0,008. Średni wzrost wskaźnika HDI wyniósł 0,0012.

Rysunek 6 Zmiana wartości SWB Grecji

[[[rysunek_6]]]

źródło: opracowanie własne na podstawie (World Happiness Report, 2018)

Wykres łączący punkty wartości SWB wskazuje podział na dwa okresy: spadku oraz wzrostu. Pierwszy z nich zauważalny jest na przestrzeni lat 2010-2013. Drugi to okres wzrostu występujący w latach 2013-2015. Najwyższy punkt wykresu przypada na rok 2010 i wynosi 5,84. Najniższy został odnotowany w roku 2013, który wskazuje na wartość 4,72. Różnica pomiędzy najwyższym i najniższym punktem wynosi 1,12. Największy wzrost wartości został odnotowany pomiędzy 2014 i 2015 rokiem i wyniósł 0,866. Średni spadek wartości funkcji wyniósł 0,043.

Tabela 5 Wartości związku pomiędzy wskaźnikami Grecji

Grecja	
PKB z SWB	0,82
PKB z HDI	-0,29
HDI z SWB	-0,19

źródło: obliczenia własne na podstawie (International Monetary Fund, 2019a; United Nations Development Programme, 2019; World Happiness Report, 2018)

Tabela 5 wskazuje na wartości związku pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami. Największa korelacja zachodzi pomiędzy wskaźnikami PKB oraz SWB, która wynosi 0,82. Jest to związek silny, a przez niektóre źródła uznawany za bardzo silny. Wynika z niego, że wraz ze wzrostem wartości jednego wskaźnika następuje wzrost średniej wartości drugiego. Najniższą, ujemną korelacją odznaczyły się mierniki HDI oraz SWB, która wyniosła -0,19. Jest to słaby zwią-

zek pomiędzy danymi. Podobną sytuację można zauważyć pomiędzy wskaźnikami PKB oraz HDI, dla której korelacja wyniosła -0,29. Dla obu wartości wzrost (spadek) jednego wskaźnika oznaczał spadek (wzrost) drugiego.

Pierwszą rzeczą rzucającą się w oczy jest zadziwiająco wysoka korelacja pomiędzy PKB oraz SWB. Wartość związku pomiędzy nimi jest silna. Oznacza to, że wzrost (spadek) zamożności obywateli Grecji wiązał się ze wzrostem (spadkiem) ich subiektywnego dobrobytu. Taka sytuacja może być spowodowana kryzysem gospodarczym, który panuje w Grecji oraz z nastrojami mieszkańców. Jak można zauważyć analizując wykresy PKB oraz SWB oba wskaźniki odnotowały spadki i wzrosty dokładnie w tych samych latach. Także skrajne wartości tych wskaźników przypadały na ten sam okres. Zadziwiająca jest także sytuacja mająca miejsce pomiędzy wskaźnikami PKB oraz HDI. Nie tylko korelacja między nimi jest słaba, to na dodatek jest ona odwrotna, co oznacza, że wraz ze wzrostem (spadkiem) wartości jednego ze wskaźników związany był spadek (wzrost) wartości drugiego wskaźnika. Jest to sytuacja nietypowa, ponieważ Dochód Narodowy Brutto per capita będący pochodną wskaźnika PKB jest częścią HDI. Najniższa korelacja wystąpiła pomiędzy wskaźnikami HDI oraz SWB, która odznaczała się słabym związkiem.

Autor pracy przeprowadził obliczenia dotyczące korelacji pomiędzy zadowoleniem z życia, a poziomem Wskaźnika Giniego. Wynika z nich, że istnieje bardzo silny związek pomiędzy tymi dwiema sferami, ponieważ wskaźnik korelacji Pearsona wynosi aż -0,88. Jest to korelacja odwrotna, z której wynika, że wraz ze wzrostem (spadkiem) nierówności dochodowych spada (wzrasta) subiektywne zadowolenie z życia Greków. Ta sytuacja może być związana z panującym w tych latach w Grecji kryzysem gospodarczym. Druga wy-

soka korelacja, która wynosi 0,74 jest zauważalna pomiędzy subiektywnym dobrobytem a wolnością podejmowania życiowych decyzji (World Happiness Report, 2018). Oznacza to, że dla Greków ważną kwestią wpływającą na ich subiektywne zadowolenie może być wolność w podejmowaniu decyzji związanych z własnym życiem.

Powyższe badania potwierdzają hipotezę, która mówi, że wzrost dobrobytu ekonomicznego nie zawsze wiąże się ze wzrostem subiektywnego dobrobytu. Obliczenia dotyczące wszystkich 103. państw pokazują także, że największy związek występuje pomiędzy dobrobytem ekonomicznym oraz ogólnym. Hipoteza zakładała także występowanie większego związku pomiędzy dobrobytem ogólnym i subiektywnym niż dobrobytem ogólnym oraz ekonomicznym, lecz przeprowadzone obliczenia jej zaprzeczają.

4. Zakończenie

Tematem przewodnim pracy było rozróżnienie oraz wskazanie różnorodności teorii dobrobytu, przedstawienie wskaźników umożliwiających ich pomiar oraz wskazanie zależności statystycznych pomiędzy trzema rodzajami dobrobytu (ekonomicznym, ogólnym oraz subiektywnym) obliczonymi przez wskaźniki PKB, HDI oraz SWB. Z opracowania wynika, że istnieje bardzo szeroka gama teorii oraz koncepcji związanych z dobrobytem, które czasami się wykluczają. Czytelnik może także się dowiedzieć, że pod jednym hasłem – dobrobyt – w polskiej literaturze kryją się dwa, różne od siebie zjawiska, czyli dobrobyt ekonomiczny (*welfare*) oraz dobrobyt ogólny (*well-being*). Najważniejszym wnioskiem płynącym z opracowania jest to, że związek pomiędzy dobrobytem ekonomicznym a ogólnym reprezentowanym kolejno przez PKB oraz HDI są bardzo silne, a zwią-

zek pomiędzy dobrobytem ekonomicznym i subiektywnym zadowoleniem z życia (SWB obliczonym za pomocą Drabiny Cantril'a) oraz dobrobytem ogólnym i subiektywnym są znikome. Jednak jak pokazują analizy szczegółowe przeprowadzone na dwóch krajach Unii Europejskiej – Polsce oraz Grecji – związki te nie zawsze są silne.

Przeprowadzone badanie wskazuje jedynie na zależność pomiędzy wartościami dobrobytu poszczególnych krajów, a nie na wpływ otrzymanych wyników. Związek także nie uwzględnia wynikania, tylko obrazuje, że dane zjawiska zachodzą obok siebie. Ukazuje to jedynie, że dane zjawiska mają miejsce, lecz badania nie wskazują konkretnie przyczyn ich występowania. Aby wytłumaczyć zaistnienie pewnych zależności można prześledzić sytuację społeczno-ekonomiczną mieszkańców danych państw, w celu poznania przyczyn.

Autor pracy uważa, że przyszłe badania nad zjawiskiem dobrobytu powinny być prowadzone we współpracy z przedstawicielami wielu dziedzin naukowych w celu zbadania aspektów mogących wpływać na dobrobyt. W szczególności rekomenduje współpracę nauk psychologicznych z ekonomicznymi w celu dokładnego zbadania dobrobytu subiektywnego.

Bibliografia